

The Role of Spirituality in Family Counseling

Sevda Koç^{1,a,*}, Handan Güler^{2,b}, Rana Koç^{3,c}

¹Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Türkiye

²Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Türkiye

³Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye

*Corresponding author

Review

History

Received: 15/08/2022

Accepted: 12/04/2023

ABSTRACT

To date, many theories of psychology have adopted a holistic view of health and well-being. Spirituality; is a set of beliefs that enable us to question the meaning of life, make sense of the universe and other people, and are shaped around achieving peace and happiness. This review it is aimed to examine the relationship of spirituality with different concepts and its place in family counseling. Spirituality, which is evaluated within the scope of religious literature, actually needs to be assessed with a holistic approach in a broad perspective. Many topics, such as coping with problems, making sense of sadness and happiness, methods of correcting failures, and examining relationships with family and other individuals, are within the scope of spirituality. Since spirituality in the family counseling process is very important for the counselor to accept and realize the spiritual aspect of the counselor, it is recommended that the counselor has experience in this field and that this concept should be taken into account during the counseling process.

Keywords: Family, Family counseling, Spirituality

Aile Danışmanlığında Spiritüalitenin Yeri

Süreç

Geliş: 15/08/2022

Kabul: 12/04/2023

Öz

Günümüze kadar birçok psikoloji teorisi, bütüncül bir sağlık ve iyilik hali görüşünü benimsemiştir. Spiritüalite; hayatın anlamını sorgulamayı sağlayan, evreni ve diğer insanları anlamlandıran, huzur ve mutluluğa ulaşma amacı etrafında şekillenen inançlar bütünüdür. Bu derlemede spiritüalitenin diğer kavramlarla ilişkisi ve aile danışmanlığındaki yerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kavramın tanımlanmasına ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan karmaşada, dini literatür kapsamında değerlendirilen spiritüalite, aslında geniş bir perspektifte bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilme gereksinimi duymaktadır. Sorunlarla başa çıkma, üzüntü ve mutlulukları anlamlandırma, başarısızlıkları düzeltme yöntemleri, aile ve diğer bireylerle olan ilişkileri inceleme gibi birçok konu spiritüalite kapsamı içinde yer almaktadır. Aile danışmanlığı sürecinde spiritüalite, danışmanın danışanın spiritual yönünü kabullenmesi, fark etmesi açısından çok önemli olduğundan danışmanın bu alanda deneyim sahibi olması ve danışmanlık sürecinde bu kavramın dikkate alınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Aile danışmanlığı, Spiritüalite

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a devdas0314@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0003-2055-4871>

^c rranako@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-1013-7946>

^b handanglr@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-7474-3160>

How to Cite: Koc S, Guler H, Koc R (2023) The Role of Spirituality in Family Counseling, Journal of Health Sciences Institute, 8(1): 65-72

Giriş

Aile ve evlilik bağları, toplumdan topluma kavram ve içerik bakımından değişip yeniden şekillenmektedir. Ancak evlilik insanlık tarihi boyunca evrenselliğini ve toplumun temel yapıtaşı olma özelliğini korumaya devam etmektedir. Toplumun temelini oluşturan aile kurumunun yerine günümüzde alternatif sistemler üretmek olası görünmemektedir. Ancak gelişen bilim ve teknolojinin getirdiği modernleşmeyle birlikte ailelerin yaşadığı sorunlar artmış ve buna bağlı olarak da aile danışmanlığı gereksinimi duyulmuştur. Bu değişimden etkilenen ancak özü ve amacı değişmeyen aile danışmanlığı; aileyi oluşturan bireylerin sorunlarına ilişkin iç görünüm artırılması, problemlerin tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması ile ilgilenmektedir (Koç ve ark., 2020). Bu kapsamda günümüzde birçok aile danışmanı tarafından yaşam kalitesinin önemli bir bileşeni olarak spiritüalizme kavramı da kullanılmaktadır.

Çağımızın insan gereksinimleri arasında önemi giderek artan diğer bir adı da maneviyat olan spiritüalizme, insanlara hastalıklarla ve problemlerle nasıl başa çıkmaları gerektiğini öğretir (Karasu ve ark., 2011). Spiritüalizme gereksinimler ise manevi doyumsuzluğu azaltarak insanın spiritüel gücünü besleyerek anlamlandırır. Yüce bir varlık veya duygusal iletişim yoluyla ilişki kurarak insan bu ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Güven, umut, sevgi, doğruluk, yaşamın anlam ve amacını bulma isteği spiritüalizme gereksinimlerdir. Genelde bu gereksinimler; dua etme, ibadet, rabita, bağışlanma isteği, yeniden keşfetme, tecrübe edinme, duygusallık, konuşma, teselli ve ritüelleri de kapsar. Spiritüalizme değerler aynı zamanda bireyin kendini iyi hissetmesini sağlayan unsurlar olarak tanımlanmaktadır (Arslan ve Konuk Şener, 2009).

Yaşanan sorunların çözümünde önemli bir role sahip olan aile danışmanları spiritüalizmeyi kullanarak ailelere yardımcı olabilir. Spiritüalizme inanç, bireyin yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bireyin bilinçaltına inmesine, kendisini farketmesine ve düşünce yapısını tanımaya imkan sağlamaktadır. Aile danışmanlığı sürecinde spiritüalizmin kullanılması, danışanların kendilerine ve yaşamlarına dair içgörü kazanımı sağlar. Aile içindeki problemlerin çözümünde spiritüel inancındaki baş etme yöntemlerinden yararlanılmasını sağlar (Akgül Gök, 2020).

Spiritüalizminin aile birimine yansımaları daha net bir şekilde kavramsallaştırılabilmek ve maneviyat-aile ilişkisini anlamlandırabilmek için bu konu ebeveyn-çocuk ilişkisi, eşler arası ilişki olarak ele alınabilir (Çetintaş ve Ekşi, 2020). Aile ile spiritüalizme inanç arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, aile danışmanlığı psikolojisi literatürüne, önemli katkılar sağlayabilir. Spiritüalizme inançlar benlik saygısını arttırabilir. Bireylere strese karşı korunmada yardımcı olabilir. Bu tür inançlar, insanların hastalık, yaralanma ve kayıp gibi stresli olaylara uyum sağlamasını kolaylaştırabilir. Spiritüalizme uygulamalara katılmanın, stres düzeyi ile kan basıncı ve kolesterol seviyesinde azalma ve iyi bir uyku düzeni sağlama gibi sağlıkla ilgili birçok yararının olduğu bildirilmektedir. Bununla birlikte dindarlık ve spiritüalizminin, tıbbi ve zihinsel duygu bozukluğu yaşayan bireylerde fiziksel semptomları

azalttığı ve bilişsel işlevleri artırdığı vurgulanmaktadır (DeLaune ve ark., 2019). Din ve spiritüalizme ile hem zihinsel hem de fiziksel sağlık arasında bağlantı olduğu; ailenin dini ve spiritüel inancı sağlık ve iyilik halini etkileyebileceği belirtilmiştir (Harrison, 2001).

Bu derlemede spiritüel kavramının tanımlanması, din ve inanç gibi diğer kavramlarla ilişkisinin ortaya konulması ve aile danışmanlığı sürecindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Genel Bakış

Spiritüalizminin Tanımı ve Kapsamı

Latince "spiritus" kelimesinden türetilmiş olan spiritüalizme "nefes almak", "canlı olmak" anlamına gelmektedir. Daha geniş bir anlamda ise yaşamı hissetmektir. İnsanın ilahi bir ruh ile ilişki araması dışında spiritüalizme, kişinin yaşamının amacını oluşturan unsurları da içermektedir (Çinar, Eti Aslan, 2017; Arslan ve Konuk Şener, 2009). Geçmişten günümüze maneviyat, din, inanç gibi kavramlar ile ilişkilendirilen soyut bir kavram olmasından dolayı spiritüalizme karmaşık, anlaşılması zor ve belirsiz bir kavramdır. Bu özelliğinden dolayı bu kavramı tam olarak tanımlamanın zor olduğu anlaşılmaktadır (Como, 2007). Spiritüalizminin bireyin kendi iç dünyasına yöneldiği, ruhuyla hesaplaştığı, öz iradesi ile yaptıkları doğrultusunda tanrı ve diğer bireylerle veya mizacı ile ilişkisi olarak kabul edilebildiği gibi, bireyin, içten gelen isteklerin ifadesi olduğu da söylenmektedir (Karagül, 2012). Spiritüalizme yaşama yönelik olan, bireye cesaret sağlayan, bireylerin içsel ve özgün olarak deneyimlediği bir güç ve yönelimdir. Aynı zamanda derin bir bütünlük duygusu, bağlanma ve kendini sonsuz olana açmadır. Spiritüalizm, beden ve ruhu etkileyen ve aynı zamanda beden ve ruhtan etkilenen "birleştirici güç" olarak da tanımlanmaktadır. Spiritüalizme; öznel, samimi ve bireyin en önemli alanını kapsayan bir olgudur. Yaşamın görünen yüzünün dışında bir varlığın olduğuna inanmayı ve doğaya bir bütünlük içinde bağlı olma arzusudur. İnsanların kabul edip yaşadıkları dinleride kapsayan spiritüalizme, dini inanç ve uygulamalar ile sınırlandırılmayacak kadar geniş ve dini uygulamaların yozlaşmış ritüel ve ibadetlerini de içeren bir kavramdır (Çinar & Eti Aslan, 2017). Spiritüalizme, aile bireylerinin kendilerini ve diğer insanlarla ilişkilerini, evrendeki yerini, yaşamın manasını anlama ve kabul etme çabası aynı zamanda yaşam boyu kazanılan bilgilerin genel bir sonucudur. Bireye inandırıcı ve değerli gelen, hayattaki hedeflerini belirleyen unsurları içerir. Spiritüalizme, ne olduğumuzdan çok hayatımızı yönettiğimiz duygu ve durumlarımızın etkilendiği kaynağı belirler (Çetinkaya ve ark., 2007). Yani bireyin yaşamın anlamını kavrama ve kabul etme çabası olup daha çok nasıl inandığımızla ilgili bir kavramdır. Bu bağlamda spiritüalizme bireyin öncelikle kendi özüne doğru yaptığı bir yolculuk ve bu yolculuktan çıkardığı anlam ile yaşamına yön verme çabasını kapsar (Dilek, 2016). Spiritüel yönelim bireyi bilgiye, sevgiye, umuda, aşkla bağlanmaya ve şefkate ulaştırır. Bireyin

değer sistemini, büyüme ve üretkenlik potansiyelini, din, ruh ve kişiliğin ötesindeki deneyimleri kapsar (Ekşi ve ark., 2016). Spiritüel değerler ve inançlar, bir varlık ya da güce bağlılığı içerdiği gibi sofistike ve ulaşılmazın çok ötesinde bir olgudur. İnsandaki sağlam beden, hastalık, ölüm, ölüm sonrası yaşam, başkalarına karşı sorumluluk ve günah gibi konularındaki algı ve inançları da kapsar (Dedeli ve Karadeniz, 2009). Ayrıca zor durumlarda güçlü bir duygudurum sergilemeye önemli katkı sağlayan bir baş etme sürecidir. Spiritüel inanışlar yaşamın içinde olduğu kadar yaşamın sonu ve dostların kaybı ile yüzleşmede de etkilidir. Ölen kişi ile bir iletişim yolu sunarak arkada kalanlara huzur ve esenlik sağlamaktadır. Yaşam ve ölüm kadar, yaşamdan sonrasının gizemini merak eden bireye ölüm sonrasının gerçekliğinde soyut olarak ifade etmektedir. Spiritüel uygulamalar ölü olan kişiyi yakınlarının nasıl onurlandırabileceğine, yasını nasıl tutabileceğine ve onsuz yaşamlarına nasıl devam edeceklerine rehberlik eder (Hiçdurmaz ve Öz, 2013). Bireyin Spiritüel kavramının özünü; iç görüsü, hayatına anlam katanlar, Tanrı/Üstün güç, yaşamın anlamını, amacını araştırma, ilgileri ve bağlanmışlıkları gibi öğeler oluşturmaktadır. Diğer yandan spiritüelitenin inanç, umut ve sevgi başta olmak üzere birçok boyutu olduğu bildirilmektedir.

Spiritüelitenin Diğer Kavramlarla İlişkisi

Fiziksel ya da psikolojik iyi olmayı etkileyen krizler spiritüel alanda strese neden olabilir. Bir aile üyesinin yaşamının sonlanması, iş kaybı, ölümcül hastalığa yakalanmak bireyin yaşama bakış açısını, dolayısıyla spiritüel çerçeveyi etkileyebilir (Ekşi ve ark., 2016). Bu nedenle spiritüelite ile inanç, umut, sevgi ve din kavramları arasındaki ilişki önemlidir.

İnanç ve spiritüelite

Inançlar, gündelik yaşam ile şekillenir ve davranışlarımıza yön verir (Cobb ve ark, 2012). Aileler, algılara dayandırılan ya da gözlemlerden çıkartılan sezgisel inançlara sahiptirler. Manevi değerlere önem veren evli çiftler ile yapılan danışmanlık sürecinde hem problem durumunun oluşumunda hem de çözümünde spirualite büyük bir etkidir. Aileye ait inançlar idealleri veya değerleri oluşturur ve bu da eyleme dönüşür. Örneğin topumdaki bir birey doktoruna, diyetisyenine ya da aile danışmanına inanırsa, reçete edilen bir rejime ya da terapötik iletişime uyum sağlama ve yarar görme olasılığı daha yüksek olur. Benzer şekilde, onları tanıyan, ona şifa veren, sevgi dolu ve güçlü bir varlığa inanan hastalar, yaralanma ve hastalıklarla ilgili acı durumuyla daha iyi başa çıkabilirler. Bu nedenle spiritüel inanç ve uygulamalar, bir ailenin hayatının sağlık ve hastalık dahil tüm yönleriyle ilişkilidir (Taylor ve Medina, 2011; Taylor ve ark., 2015). İnanç spiritüelite tanımının bir parçasıdır.

Umut ve spiritüelite

Umut; yaşam ve ölümden bireyin iyi oluşunun (well-being) güçlenmesini ve devam etmesini sağlar. Kişide olumlu çağrışımlar yaparak hayata anlam katar (Özmen ve

ark., 2016). Ericson umudun doğuştan geldiğini, gelişim sürecinin bir parçası olduğunu ve bebek ve çocukların ebeveynleriyle olumlu etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Lazarus ise tatmin edici olmayan bir durumun iyileştirilmesi için çaba gösterilmesi ve çaresizliğe karşı hayati bir başa çıkma kaynağı olarak kabul eder (Nazir, 2020).

Umut etmek bireyin spiritüel yönünü ifade eder. Ayrıca kararlılık, güç, dayanıklılık, ilham, hayal gücü ve olumlu olasılıklar gibi deneyimlerle ilişkilendirmesini sağlar. Umut aileyi ayrı ve toplu olarak aşılabilir gibi görünen bir değişim karşısında hayal etmeye, özlemeye ve çalışmaya teşvik edebilir (Elliot, 2016). Geçici veya kalıcı bir umut eksikliği panik, umutsuzluk, depresyon, ölüm isteği ve hatta intihara neden olabilir (Alptekin ve Duyan, 2021).

Umut bireyin pozitif bakışı açısını ve iyi oluşu halini desteklemede, fiziksel ve ruhsal iyilik halini geliştirmede, yaşam kalitesini artırmada önemli bir katkısının olduğu kabul edilir. Diğer yandan huzurlu bir ölümden de umut önemli bir faktör olarak etkilidir. İnsanın hayatına güven, umut ve sevgi gibi duyguları katan spiritüalizm yaşamaya devam etme, hayatı güzelleştirme ve yaşamın anlamını bulma düşüncelerini olumlu etkileyerek geleceğe daha güçlü bir umut ile bakmayı sağlar (Kavradım ve Özer, 2014).

Umut, danışanın geçmiş ve şimdiki yaşamının, şimdi ve gelecekteki önemini teyit etmeyi sağlar ve sorunlarla baş etmesine ve deneyimlerinden anlam bulmasına yardımcı olur. Umudu kullanan bir danışan hem olumlu hem de olumsuz sonuçların gelecekte olası olduğunu kabul eder ve özellikle olumluya yönelme eğilimindedir (Elliot, 2016).

Sevgi ve Spiritüelite

Sevgi; bütünleşme, dayanışma ve anlaşmanın temelidir. Genel olarak insanlar güven duydukları ilgi gördükleri kişilere sevgi beslerler. Bu hisle birbirlerini sevgi yoluyla sahiplenirler sempati duyarlar. Karşılıklılık esasına dayanan bu his, insanların birbirini karşılıklı sevmeleriyle oluşacak güven duygusu ve mutluluğun diğer bir nedenidir. Yaşamı güvenle karşılayan danışanlar, güvensizlikle yaşayanlardan daha umutlu ve sorunlara karşı daha güçlüdür (Avcı, 2018).

Sevgi, insanın sevme ve sevilme gereksiniminden kaynaklanır. Bu gereksinim karşılanmadıkça ailede spiritüel iyi oluş hali olamaz. Hastalık ve duygusal yaralanmalarda birey sevdiği herkesin yanında olmasını ister. Spiritüel inançları devreye girerek duygusal ve ruhsal beklentileri oluşur. İyileşmek ve bütünsel bir sağlığa kavuşmak için bağlı olduğu varlığın onu düşündüğünü ve hissettiğini bilmek ister. Bunlar çoğu zaman dini inançları ve sevgi görmek istediği, ümidini artıran ona değer veren kişilerdir. Aile danışmanlığı bu duyguları danışmanlık sürecinde kullanarak iyileştirici çözümler oluşturabilir (Taylor ve Medina, 2011; Taylor ve ark., 2015).

Din ve spiritüelite

Geçmişten günümüze yaşamsal ve duygusal iç sorgu arayışlarına cevap arayan insanın din olgusunu karşılaştığı sorunlarda ve başına gelen problemlerde başvuru rehberi

olarak görmüştür. Akıl gücünün yetmediği durumlarda bir çözüm kaynağı ve rahatlama yolu olarak spiritüel ve dini inançlarına başvurduğu söylenebilir. Bu nedenle din ve spiritüel inanç iç içe geçmiş kavramlardır (Ekşi ve ark., 2016).

Spiritüelite, insanın özünde yaşamını, düşüncelerini düzenleyen inanışlar ve Tanrı'ya olan duygusal bağlantılar şeklinde tanımlanırken; ritüeller, dogmatik kurallara uymak, görevlere katılım sağlamak ve itaat etmek şeklinde tanımlanan kurumsal ilahi çağrışımlarda din olarak tabir edilir (Kale, 2004).

Kendilerini spiritüel olarak tanımlayan insanların sergiledikleri etkinlikleri mistisizm şeklinde ifade ettikleri, görülmüştür (Çam, Gülerarslan Özdemir, 2017). Yürütülen nitel bir çalışmada akrabalarının travmatik ölümü nedeniyle yas tutan kişilerle katılımcıların çoğu yaşları ile baş etmek için spiritüeliteye yöneldiklerini, spiritüel inançlarının yoluyla destek, rahatlama, olanları anlama, ölüm sonrası hayata dair umut, sonsuz bağına yönelik güven ve iyi hissiyat beslediklerini belirtmişlerdir. (Chapple ve ark., 2011). Hiçdurmaz ve Öz'ün (2013) hemodiyaliz ve sürekli ayaktan periton diyalizi uygulanan hastalarla yürüttüğü çalışmada hastaların en sık kullandığı baş etme yönteminin "dine yönelme" olduğu bulunmuştur. Aile danışmanlığı dini inancı bir problem çözme yöntemi olarak kullanılabilir. Psöriyazis hastalarının ruhsal yakınmaları ve stresle başa çıkma becerileri üzerinde psikodrama gruplarının etkisini belirlemek üzere yapılan bir diğer çalışmada da grup oturumlarının başlamasından önce hastaların en sık kullandıkları baş etme yönteminin yine dine yönelme olduğu tespit etmiştir. (Karadağ ve ark., 2010). Toplumsal varlık olan bireyler ailenin mensup olduğu dini örgütlerde ilk spiritüel deneyimlerini edinirler. Spiritüelizm ülkemizde din kavramı ile eş değer anlama gelir. İki inanç arasındaki bakış farkı batıda olduğu kadar netleşmemiştir (Kılınçer, 2017). Aile danışmanlığı terapötik iletişimde dini inançları kullanarak etkili baş etme yöntemleri oluşturabilir. Bireyin içinde yaşadığı hayata anlam ve gaye katması ruhen sağlıklı ve mutlu olabilmesinde oldukça etkilidir. Teknolojik dünyada doğup büyüyen, o hayatın öğrettikleriyle yetişen insanın dini inanışının ve duygularının zayıflaması kişiyi boşluğa düşürmüş ve bambaşka arayışlara itmiştir. İnancı ve din kavramını yok sayan bu bencil yaklaşımlar bireyin varoluşuna anlam vermesini engellemektedir. Bundan dolayı kişi yaşamında mutsuz kaygılı ve çevresinde olup bitenleri anlamlandıramamaktadır. İnançlı danışanların hayata daha anlamlı, umutlu ve mutlu baktığı, kendilerini sıkça huzurlu saydıkları söylenebilir (Saygılı S, 2016).

Spiritüelitenin Aile Danışmanlığı Sürecindeki Yeri

Aile danışmanlığı, birey ve aile üyeleri arasındaki iletişimin kalitesini artıran ve yaşadığı çeşitli sorunların üstesinden gelmelerinde onlara yardımcı olan profesyonel bir meslek elemanından alınan hizmet olarak tanımlanabilir. Aileyi oluşturan bireylerin yaşadığı bir sorun her bir üyeyi olumsuz yönde etkiler. Sorunun çözümü sürecinde ailenin tümü sürece dahil edilir. Aile birimi içinde çözemedikleri sorunlar; üyelerin huzursuz

olmasına, birbirleriyle olan ilişkilerinin zarar görmesine, bireyler arasında bağlarının bozulmasına ve başka kaynaklara (eşler arasındaki çatışma, ayrılma, madde bağımlılığı, sadakatsizlik vb.) başvurmaya sebep olabilmekte, aile bireylerinin toplumla olan ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Aile danışmanlığında bireyler, kendi bakış açılarından problemi tanımlarken aile danışmanı, her bir bireyin diğerlerini saygı ile dinlemesini, gerçekte olan sorunu fark etmesini bakış açısını değiştirmesini sağlar. Birbirlerini anlayışla karşılamalarına, duygu ve düşüncelerini daha net bir dil ile ifade etmelerine, olayın ne olduğu hakkında konuşulmasına, birbirlerini oldukları gibi kabul etmesine ve beklentilerini açıkça ifade etmesine destek olur (Tönbül, 2019). Ayrıca bu değişimleri sağlarken hem bireylerin hem de ailelerin farkındalığını ve fonksiyonelliğini artırır (McLellan, 2016). Kültürler arası bir deneyim olarak tanımlanabilen aile danışmanlığı (Sue ve Sue 2008); danışmanın kendi varsayımların, değerlerin ve ön yargıların farkına varmasını sağlayan, danışanların iyileşme potansiyeline odaklanan destekleyici ve motive edici bir süreçtir. Normal hayatta aile birerlerinin yaşamları spiritüel ve dini inançlardan belli oranlarda etkilenmektedir (Walsh, 2012). Dolayısıyla danışmanlık süreci ilişkinin özellikleri, danışmanın danışanları kabulünde bu gerçekliği içermelidir (Akgül Gök, 2020). Danışmanlık sürecinde oluşturulan ilişkide danışman ve danışanlar arasında güvenli bir ilişkisi kurmak için danışmanın danışanları kültürel geçmişleri, inançları ve değerleri açısından da bilmesi oldukça önemlidir.

Literatürde aile danışmanlığı ile ilgili olan çalışmalarda spiritüelitenin gerekliliğine ilişkin çok sayıda argüman mevcuttur. İnsan yaşamı üzerinde oldukça önemli etkilere sahip olan spiritüellik danışmanlık sürecinin yönünü belirlemektedir (Akgül Gök, 2020). İnsanların günlük yaşamlarında yaşadıkları olayları anlamlandırmak için spiritüel inanç sistemlerini sıklıkla kullandıkları bilinmektedir. Aile sistemi de aile üyelerinin spiritüel alanından etkilenmektedir. Danışmanlık sürecinde, danışanların spiritüel alanına yönelmesi de sürecin etkinliğini ve verimini artırabilmektedir (Walsh, 2012). Danışmanlık sürecinde danışmanın kendi spiritüel alanının farkında değilse Spiritüellik kavramıyla ilgili bilgi sahibi değilse spiritüelliğe vurgu yapması da beklenemez (Sperry ve Mansager, 2007). Ayrıca danışanların spiritüel konulara (kavramlar, teoriler, spiritüel sağlık modelleri vb.) karşı olan hassasiyeti, bilgi ve kabul düzeyi, danışanın kendi spiritüel alanını açığa vurup vurmayacağını belirleyebileceği gibi danışmanlık sürecinin verimini de etkileyebilmektedir (Akgül Gök, 2020).

Aile danışmanlığı sürecinde değerlendirilmesi gereken durumlardan birisi spiritüel distrestir. Spiritüel distres, kişinin bulunduğu ortamda değer ve inançlarının yok sayıldığı ya da varoluşsal bir kriz yaşadığı durumda ortaya çıkmaktadır. Bu durum duygusal olarak manevi boşluğa düşmesine sebep olur. Bireyin bu hali kendisiyle, başkalarıyla, sanatla, müzikle, edebiyatla, doğayla veya kendisinden daha büyük bir güçle olan bağlantısıyla yaşamın anlamını ve amacını deneyimleme ve entegre

etme yeteneğini zayıflatır (White ve ark., 2011). Kişinin kendi fitratını tanıma, yaşadığı sorunlara çözüm bulma ve inandığı normlara karşı oluşan saldırılarda yaşadığı spiritüel çıkmazlar manevi yaklaşım kavramı olarak tanımlanır. Psikolojik sorunlarına çare bulma çabası ve inançlarının tehdit edildiğini düşündüğü anlarda ortaya çıkan spiritüel sıkıntı, spiritüel yaklaşım kavramını ortaya çıkarmıştır (Chung ve Pennebaker, 2007; Çınar, Eti Aslan, 2017). Spiritüel distres, bireyin şüphe duymasına, inanç kaybına, yalnızlık veya terk edilmişlik duygusu hissetmelerine (Potter ve ark., 2013), fizyolojik problemlere, danışma süreci ile ilgili endişelere, gelişimsel geçişlere veya durumsal olarak tetiklenen acıya, inanç ya da değer sisteminde bir rahatsızlığa neden olabilir (Kozier ve ark., 2018). Bu bireyin hayatının fiziksel, zihinsel, psikososyal ve spiritüel dahil olmak üzere birçok alanında çeşitli değişiklikler oluşabilir. Spiritüel distres yaşayan danışanlara yaklaşımdaki amaç, terapötik iletişim sürecinde inanç ve değerleri kullanarak aile arasındaki çatışmayı azaltmak ya da ortadan kaldırmaktır (Klimes, 2005).

Ani, beklenmedik yaralanmalar ve kronik hastalıklar bireyin bağımsızlığını tehdit ederek korku, endişe ve spiritüel distrese neden olabilir. Bu süreçte insanlar genellikle inançlarına ve değer sistemlerine sadık kalmanın yollarını ararlar, dua ederler, dini hizmetlere daha sık katılırlar ya da hayatlarının olumlu yönlerini düşünerek zaman geçirirler. Genellikle bakım gereksinimleri yönünden aileye bağımlı olmak hasta bireylerde güçsüzlük hissi yaratabilir. Birey güçsüzlük ve yaşamda amaç duygusunun kaybını aileye yansıtabilir ve değişikliklerle başa çıkma yeteneği bozulabileceği için stres yaşayabilir bu da aile içi çatışmaya dönüşebilir (Potter ve ark., 2013; Karasu, 2020). Spiritüel distres, danışanların ruhsal sağlığına zarar verebileceği için danışman danışanlarına spiritüel inancına değer verdiğini hissettirmelidir. Spiritüel distresi tanımlayabilmek için aile danışmanı danışanlarının duygu-durum; (yüz mimikleri, ağlama, çaresizlik hissi, suçluluk ifadesi, uyku bozuklukları, tedavi verene, aileye veya tanrıya karşı öfke, terapötik süreci reddetme, yaşamına verdiği anlam, ölüm ve acı çekme nedenini sorgulama, cesaretsizlik veya umutsuzluk, anksiyete veya içe kapanma vb.) hallerini dikkatli izlemeli ve emosyonel ya da davranışsal ipuçlarını değerlendirmelidir (McEwen, 2005; Khorsid ve Arslan, 2006). Bu değerlendirmede danışman beden, sözel, eylem ve dokunma dillerini kullanarak danışanın manevi duygu ve düşünce şeklini, destekleyici spiritüel inançlarını ve iyi oluş halini belirleyebilir (Carpenter ve ark., 2008). Aile danışmanının spiritüel yaklaşım için danışanın tinsel, mistik ve dini inançlarını doğru değerlendirmesi terapötik iletişim sürecinin en önemli katkısı sağlar. Sağlığı artırma ve olanakları sunma; insanın spiritüel distres göstergelerini, dini kimliğini, dini ve spiritüel destek sistemlerini tesbit etmek ve uygulamaları kullanmak olduğu söylenmektedir (Yılmaz, 2011).

Aile danışmanlığı sürecinde değerlendirilmesi gereken diğer bir durum da spiritüel iyi oluştur. Spiritüel iyi oluş; spiritüel sağlık ya da spiritüel distresin karşıtı olarak

açıklanabilir (Berman ve ark., 2018). Fiziksel iyi oluşun değerlendirilmesi gibi manevi iyi oluş da umut, yaşama verilen anlam, amaç, dürüstlük gibi boyutlara sahiptir.

Spiritüel iyilik hali, bireylerin hayata daha bağlı olmalarını, kendilerini ve doğayı sevmelerini, üstün bir gücün varlığına inanarak travmatik olaylar karşısında daha güçlü olmalarını sağlayabilir (Uğurluoğlu ve Erdem, 2019). Gürsu ve Ay (2018), çalışmalarında 60 yaş üstü bireylerde maneviyat ve psikolojik iyi oluşu durumunu incelediklerinde, dindar karakter ile manevi iyi oluş arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişkinin olduğunu tesbit etmişlerdir. İleri evre kanser hastalarının %72'sinin spiritüel gereksinimlerinin karşılanmamış bakım gereksinimi olduğunu belirlenmiş ve hastalar hayatta kalmak için iyileşme umudu inancı ve huzurlu bir zihne sahip olmayı (%88), anlamlı bir yaşam ve onurunu koruyabilmeyi (%88), daha fazla karşılıklı insan sevgisi deneyimlemeyi (%100), huzurlu ölüm için desteklenmeyi (%85) spiritüel gereksinim olarak belirtmişlerdir (Şirin, 2019). Çalınk'ın (2020) çalışmasında da maneviyatları yüksek olan annelerin anksiyete düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır.

Aile biriminde eşler arasındaki koruyuculuk kavramının evli çiftlerin iyi oluşlarına yoğun katkı sağladığı, evlilikte ilişkilerin dejenere olmasıyla, koruyuculuğun azaldığı ve mutlu evlilik üzerindeki olumlu etkisini kaybettiği belirtilmektedir (Hawkins ve Booth, 2005). Ruhsal iyi olma modelinde bireyler, hayatta belirledikleri amaçlara ulaşmak için yaşamlarında zor durumlarla karşılaşmalar bile, belirledikleri amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedirler (Ryff ve Singer, 2006).

Danışmanlık sürecinde epeyce etkili olan spiritüellik, manevi inanç; umut, dayanıklılık, kabul, bağışlama ile ilgili olduğundan iyilik halinin artırılmasında ve baş edebilmede önemli bir yere sahiptir. Danışmanlık sürecinde danışanın umudu ve dayanıklılığını yansıttığı için spiritüel alanı hakkında bilgi edinilmesi son derece önemlidir. (McLellan, 2016).

Danışmanlık sürecinde, spiritüel değerler açısından aile tarihini keşfetmek ve bunun için spiritüel bir genogram oluşturmak gerekmektedir (Sperry ve Mansager, 2007). Aile danışmanlarının, danışanların spiritüel düşüncelerini ve görüşlerini daha iyi keşfedebilmeleri için aile genogramı bilinmelidir (White ve ark., 2011). Aile genogramı, Bowen'in aile sistemi teorisinde aileyi tanımak için kullanılan araçlardan biridir. Temel bir yapıya sahiptir ve aile sisteminin çok kuşaklı geçmişi hakkında bilgi toplar. Spiritüel genogram, aile üyelerinin birçok nesil boyunca dini ve manevi çatışmalarını, bağlarını, ilişkilerini ve olaylarını gösteren bir haritadır (Frame, 2000). Spiritüel genogramlar, özellikle içinde var olan manevi ve dini güçleri tanımlamak ve işlevselleştirmek için tasarlanmış bir değerlendirme aracıdır. Spiritüel genogramlar, manevi ve dini deneyimlerin danışan ile eş arasındaki sorunları nasıl etkilediğini anlamalarına yardımcı olmak için danışanların aile köklerinin manevi ve dini inançlarının tesbit edilmesine yarar sağlar. Ayrıca aile danışmanının tanımlamasını kolaylaştırıcı bir araç olarak tasarlanmıştır

(Brody, 2003). Spiritüel bir genogram oluşturmanın amacı, aile bireylerinde bireyde farkındalık yaratabilecek manevi dinamikleri ortaya çıkarmaktır. Hodge'a (2001) göre, insanların psikik tarihindeki tek aktör aile üyeleri değildir. Bir bireyin aile üyesi olmayan, ancak bireyin manevi yaşamında tıpkı aile üyeleri gibi önemli bir rol oynayan kişiler de dahil edilebilir. Kişinin yakın çevrelerinde bulunan ve ruhsal yaşamlarında etkili bir rol oynayan kişiler, genogramda bir üçgen ile temsil edilmektedir. Manevi genogramlar, tıpkı kültürel genogramlar gibi danışmana ve genogramı inceleyen diğer kişilere görsel bir fikir vermek için renk kodlamasını kullanabilir. Danışman bu aşamadan sonra aile ve eşlerde dinin ve maneviyatın rolü ve işlevi hakkındaki soruları araştırarak genogramın içeriğini geliştirebilir. Frame (2000) ailelerdeki ve çiftlerdeki spiritüel ve dini inançları ayrıntılı olarak değerlendirmeye yardımcı olabilmek için aşağıda belirtilen bazı soruların aileye sorulmasını önermektedir. Bunlar:

- İlk yıllarınızda hayatınızda dinin / spiritüelin herhangi bir etkisini hissettiniz mi? Şu andaki yaşamınızda herhangi bir rol oynuyorsa, onu tarif edebilir misin?

- Size göre, hangi belirli dini / spiritüel inançlar size en değerli görünüyor? Bu inançlar siz ve aile üyeleriniz arasında bir bağlantıya veya çatışmaya neden oluyor mu?

- Çocuk / ergen olarak ne tür dini / spiritüel ritüellere katıldınız? Ailenizde onların önemini ifade edebilir misiniz? Hangisine devam ettiniz? Hangisini bıraktınız? Bir yetişkin olarak yeni ritüeller kazandınız mı?

- Genogramınız için araştırma yapma sürecinde, din / spiritüelin bir sonucu olarak ne tür davranışlar ve ilişkiler ortaya çıktı? Bu kalıpları hangi şekillerde yönlendiriyorsunuz ya da onlardan yararlanıyorsunuz?

-Dinsel / spiritüel geçmişiniz, mevcut sıkıntınızla veya danışmanlık için ifade ettiğiniz problemle nasıl ilişkilidir? Genogram aracılığıyla yaptığınız keşifler hangi anlayışı geliştirdi veya çözümü kolaylaştırdı mı?

Spiritüellik bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve gelişimsel boyutlarla ilişkilidir. Bilişsel boyut şüandaki ve geçmiş zamanla ilgili kişisel düşünceleri veya varsayımları, duyuşsal boyut; dürüst davranma, değer verme, sevilme, güvende ve umutlu hissetme gibi duyguları davranışsal boyutta ilişkilerde eyleme yönlendiren ve bireylere yol gösteren ahlaki bir çerçeveyi kapsamaktadır. Gelişimsel boyut ise kişisel yaşam deneyimleriyle büyüyerek ve olgunlaşarak biçimlenen spiritüel inançlarını kapsamaktadır (Akgül Gök, 2020). Danışanlar aile danışmanlığına başvurduklarında dini tercihlerine ve geleneklerine saygı beklentisi içindedirler. Danışmanlar bu geleneklerin ve inanışların aile değerlerine ve yapısına nasıl yansıdığını keşfetmelidir. Çünkü bazı gelenek ve inanışların aile üyelerine kişiliklerine zarar verdiği ve bireylerin insan hakkını ihlal ettiği (şiddet tehdidi, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal tecrit tehdidi, tıbbi bakımı yasaklama gibi) tesbit edilmiştir. Danışmanlık sürecinde tüm bu gerçekliklerin farkındalığıyla müdahale edilmelidir. Spiritüellik, bazı insanlar için bir baş etme usulü ve iyileşme kaynağıdır. Aile içi problemler açısından ele alındığında da ilişkileri düzenleyici bir vazife görebilir. Bu nedenle spiritüalitenin ve dinin aile yaşamında zorlukların üstesinden gelmedeki işlevi incelenebilir. Spiritüel

uygulamalar ve düşünceler bazen ailede çatışmaya sebep olabilir. Dini veya manevi konuların üyelerine zarar verici bir etkisinin olup olmadığı gözlemlenmelidir. Danışanın şüphe ve kaygı gibi olumsuz dini başa çıkma uygulamaları stresini arttırmaktadır (Ano & Vasconcelles, 2005). Karşılıklı görmemiş tanrısal beklenti dini baş etmede daha faydasızdır. Olumsuz dini başa çıkmada da temel iki tanrı algısı mevcuttur. Tanrının bireyleri işledikleri günahlar ve kötülüklerden dolayı cezalandırdıkları hissi taşırlar. Sorunlarına karşı kayıtsız kalan tanrı anlayışında ise terk (dua ve isteklerine karşılık bulmamış) edilmiş hissetmektedirler (Bush ve ark,1999). Ailenin kullanabileceği potansiyel spiritüel kaynakların keşfedilmesi ve bunların üyelerin yaşamına katkıda bulunabileceği yolların belirlenmesi yararlı olabilir (Walsh, 2009). Her bir üyenin farklı spiritüel inançlara ve görüşlere sahip olduğu ailelerde spiritüel müdahale yöntemini sürece dahil etmek çözümü daha da karmaşık hale getirebilir. Araştırmalarda seküler ve dini başa çıkma çeşitlerini aynı anda kullanılan danışanlarda sorunun çözümüne daha zor ulaşıldığı saptanmıştır. Bu nedenle danışmanın spiritüellik ile ilgili konuları hangi durumlarda görüşmeye dahil edeceğini iyi bilmelidir (Giovannelli, 2011). İlk görüşmede amaç danışanların güçlü taraflarını, baş etme yöntemlerini tesbit etmek, danışmanlık sürecinin önündeki engelleri ortaya koymak, danışanları tanımaya çalışarak, katkı sağlayacak bilgileri elde etmek, bir plan geliştirmektir (Pargament, 2007). Danışanlara ilişkin bilgi toplamak formal ve informal olarak gerçekleştirilebilir (Giovannelli, 2011). Informal olanda genel olarak danışman danışana çeşitli sorular sorarak, danışanın davranışlarını gözlemleyerek, sözel ve sözel olmayan ifadelerine dikkat ederek elde ettiği bilgileri bir araya getirerek gerçekleştirir (Giovannelli, 2011). Danışanların dünya görüşü, inandığı manevi değerleri, hayat deneyimleri ruhsal iyilik hali ve baş etme üzerinde büyük oranda etkilidir. Fakat bütün bunlarla birlikte danışanın farklılığını anlamak da son derece önemlidir (Pargament, 2007). Bu bağlamda danışmanın temel danışmanlık becerileri çok önemlidir. Young'a (2007) göre temel danışmanlık becerileri, aktif olarak dinlemeyi, gözlem yapmayı, yansıtmayı, soru sormayı, özetlemeyi, yeniden ifade etmeyi, araştırmayı ve bazan sessizliğin kullanımını kapsamaktadır. Ayrıca danışanın sözel ve sözel olmayan ifadelerini dikkate almak ve deneyimlerini derinlemesine analiz etmek, anlamak da son derece önemlidir. Pargament (2007), danışmanlık sürecinde değerlendirmenin bazan örtük bazen de açık bir şekilde yapılabileceğini belirtir. Danışman, görüşme sürecinde spiritüel alana vurgu yapan danışanın konuşması, baş etme deneyimleri, duyguları, inançları ve kaynakları hakkındaki ipuçlarını toplar. Çünkü elde edilen bu bilgiler danışanın kişisel, kültürel ve aile geçmişini anlamada danışmana yardımcı olabilir. Açık bir şekilde değerlendirmede ise danışman ölçme araçları kullanarak danışanın dini inançlarını, tanrı inancını baş etme biçimlerini, pratiklerini sorgulayabilir. Aile birliği, dini sistemlerden ve spiritüellikten etkilendiği için değerlendirme sürecinde bu alanlara ilişkin değerlendirmeler yapmak oldukça anlamlıdır (Tunç ve Totan, 2021). Danışan-danışman görüşmesinde danışanın

endişelerini hafifletmek için, danışmanların spiritüallikle ilgili kavramlarını, teorileri, spiritüel sağlık modelleri hakkında bilgi sahibi olması büyük önem arz etmektedir (Akgül Gök, 2020). Coffey (2002), değerlendirme sürecinde danışana spiritüallikle bağlantılı şu soruları sormanın önemli olduğunu belirtmiştir: “Buraya gelmeden önce problemi farklı açıdan görmeyi nasıl başardınız?”, “Birlikte yaptığımız çalışma boyunca size ne umut verdi?”. Sonuç olarak spiritüel değerlendirme danışmanın, güçlü bir bilgi, beceri ve değer temelinde danışanların spiritüel alanını keşfetmesine ve spiritüel alanın danışanların aile ilişkileri üzerindeki etkisini belirlemesine yardımcı olmaktadır.

Sonuç

Aile ve aileyi oluşturan üyelerin yaşamlarını varoluşsal anlam vermelerine inançları ve değerleri katkı sağlar. Spiritüallite, aile içi sorunlarda ve ilişkilerde etkili olan önemli bir öğedir (Walsh, 2012). İyi oluşa ve evlilik ilişkilerindeki tatmin edici duygusal bir katkı sağlamaktadır (Wiggins, 2012). Spiritüalin evli çiftlerin birlikteliği, bağlılığı, yakınlığı, sorun çözme biçimleri ve zıtlaşmaları üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Mahoney ve Cano, 2014). Spiritüallitenin ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusunda alacakları kararlar üzerinde olan etkileri (Bartkowski ve ark., 2008), çift ilişkilerini zenginleştirici rolü, (Wiggins, 2012) gibi yararları bulunmaktadır. İçinde yaşadığımız kültürde manevi değerler ve aile ilişkileri önem verilen konulardır. Bu bakımdan spiritüel aile yaşamına ve aile danışmanlığı sürecine dahil etmek önemlidir (Şahin, 2017). Spiritüel yönün göz ardı edilmesi bireyin tam olarak anlaşılmasını engelleyeceğinden aile danışmanlığında spiritüalin kullanılması önem taşır (Kasapoğlu, 2017). Spiritüallite din kavramıyla karıştırılmaktadır. Fakat spiritüallite din kavramı olmadan da varlığını sürdürmektedir (Summermatter ve Kaya, 2017). Dini ve spiritüel konular aileler için önemli olabilir ve her aile bunu kendine özgü yapısıyla farklı şekilde ifade eder. Spiritüallite bazı ailelerde dini inanç olarak yaşanabilirken bazı ailelerde insanlarla birlik içinde olma hissiyatı şeklindedir (Pargament, 2011). Danışmanlar aileyi manevi genogramlar (Frame, 2000) manevi eko haritalar (Hodge, 2001) ve ailelerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerle (Hoogestraat ve Trammel, 2003) tanımlayabilirler. Ailenin maneviyatla ilgili bakış açısının sorun üzerindeki olası etkilerini, ailenin zorluklarla baş etmedeki manevi kaynaklarını ve bunları nasıl kullanılabileceği değerlendirilmelidir (Walsh, 2009).

Spiritüallitenin aile ilişkilerindeki paradoksal etkisi de dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle, spiritüel aile ilişkilerinde bir sorun kaynağı olabilirken, sorunların çözümü için alternatif seçenekler sunabilir. Bireyin karşılık görmediğine inandığı dua ve ihtiyaçları spiritüel inancını olumsuz yönde etkiler. Buda sorunun çözümüne kaynak arama isteğini azaltır. Aile danışmanları spiritüalliteyi çiftlerin ortak bir görüş oluşturmaları için kullandıklarında çift arasındaki olası problemlerin önüne geçilmesi kolaylaşır (Lambert ve Dollahite, 2006). Ailenin spiritüel inancının soruna bakış açısının problem çözme üzerindeki etkilerini, ailenin zorluklarla baş etmedeki manevi

kaynaklarını ve bunların nasıl kullanılabileceğini değerlendirmek etkili olabilir (Walsh, 2009). Aile danışmanları manevi değerlerin terapötik görüşmelere katkısının olabileceğini vurgulamışlardır (Ekşi ve ark. 2016).

Aile danışmanlığı sürecinde spiritüallite, danışmanın danışanın spiritüel yönünü kabullenmesi, fark etmesi açısından çok önemli olduğundan danışmanın bu alanda deneyim sahibi olması ve danışmanlık sürecinde bu kavramın dikkate alınması önerilmektedir.

Çıkar Çatışması

Bu makalede yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of clinical psychology*, 61(4), 461-480.
- Avcı M (2018). ‘Tehzîbu’l-Ahlâk’da sevgi erdemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 3):3021-33.
- Arslan H, Konuk Şener D (2009). Stigma, spiritüallite ve konfor kavramlarının Meleis’ in kavram geliştirme sürecine göre irdelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(1):51-8.
- Alptekin K, Duyan V (2021). İntihar ve İntihar Girişimi (Vol. 8). *Yeni İnsan Yayınevi*.
- Akgül Gök F, (2020). The importance and use of spirituality in family counseling. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 14(4); 686-94.
- Bartkowski JP, Xu X, Levin ML (2008). Religion and child development: Evidence from the early childhood longitudinal study. *Social Science Research*, 37(1);18-36.
- Berman A, Snyder SJ, Levett-Jones T, Dwyer T, Hales M, Harvey N, Stanley D (2018). *Kozier and Erb's Fundamentals of Nursing*, [4th Australian edition].
- Brody EE (2003). A Premarital therapy model for Jewish-Christian interfaith couples (Doctoral dissertation, Graduate Faculty of California School of Professional Psychology Alliant International University, San Diego).
- Bush, E. G., Rye, M. S., Brant, C. R., Emery, E., Pargament, K. I., & Riessinger, C. A. (1999). Religious coping with chronic pain. *Applied psychophysiology and biofeedback*, 24(4), 249-260.
- Carpenter K, Girvin L, Kitner W, Ruth-Sahd LA (2008). Spirituality: a dimension of holistic critical care nursing. *Dimensions of Critical Care Nursing*, 27(1);16-20.
- Cobb M, Puchalski C, Rumbold B (2012). *Oxford textbook of spirituality in healthcare*. OUP Oxford.
- Como JM (2007). Spiritüel practice: a literature review related to spiritüel health and health outcomes. *Holistic Nursing Practice*, 21(5);224-36.
- Coffey AD (2002). Spiritüality: Lives and relationships in family-therapy concepts and practices. *Journal of Family Psychotherapy*, 13(1-2);29-52.
- Chapple A, Swift C, Ziebland S (2011). The role of spiritüality and religion for those bereaved due to a traumatic death. *Mortality*, 16(1);1-19.
- Chung C, Pennebaker JW (2007). The psychological functions of function words. *Social Communication*, 1:343-359.
- Gülerslan Özdengül A, Çam MS (2017). Reklamcılık ve spiritüallite kavramı: Televizyon reklamları üzerine bir inceleme. *Selçuk İletişim*, 10 (1); 399-432.

- Çetinkaya B, Altundağ S, Azak A (2007). Spiritüel bakım ve hemşirelik. Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 8(1);47-50.
- Çetintaş Ş, Ekşi H (2020). Spiritüally oriented couple. Marriage and Family Therapies. Spiritüel Psychology and Counseling, 5(1);7-24.
- Çınar F, Eti Aslan F (2017). Spiritüalizm ve hemşirelik: Yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi. Journal of Academic Research in Nursing, 3(1);37-42.
- Dedeli Ö, Karadeniz G (2009). Kanser ağrısının kontrolü ile psikososyal-spiritüel modelin birleştirilmesi. Ağrı Dergisi, 21(2);45-53.
- DeLaune SC, McTier L, Tollefson J, Lawrence J, Ladner PK (2019). Fundamentals of Nursing: Australia & NZ Edition 2e. Cengage AU.
- Ekşi H, Kaya Ç, Çiftçi M (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma. Manevi yönelimli psikodanışmanlık ve psikolojik danışma, 13-28.
- Elliot A (2016). The makeup of destiny: Predestination and the labor of hope in a Moroccan emigrant town. American Ethnologist, 43(3);488-99.
- Frame MW (2000). The spiritüel genogram in family therapy. Journal of Marital and Family Therapy, 26(2);211-6.
- Harrison BJ (2001). Wrongful Death Damages Under the Arkansas Medical Malpractice Act: Would a Change Make Cents. Ark. L. Rev 54:577.
- Hawkins DN, Booth A (2005). Unhappily ever after: Effects of long-term, low-quality marriages on well-being. Social Forces, 84(1);451-71.
- Hiçdurmaz D, Öz F (2013). Spiritüality as a dimension of coping. Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences, 16(1);50-5.
- Hoogstraat T, Trammel J (2003). Spiritüel and religious discussions in family therapy: Activities to promote dialogue, The American Journal of Family Therapy, 31(5);413-26.
- Hodge DR (2001). Spiritüel genograms: A generational approach to assessing spiritüality. Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services, 82(1);35-48.
- Giovannelli LM (2011). The Usefulness of Spiritüality Concepts as Perceived by Marriage and Family Therapist and Couples, Doctoral Dissertation, University of Akron 19-36.
- Gürsoy O, Ay Y (2018). Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık. Journal of International Social Research, 11(61).
- Kale, S. H. (2004). Spiritüality, religion, and globalization. Journal of Macromarketing, 24(2);92-107.
- Karasu F (2020). Spiritüelite ve palyatif bakım. Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7(2);231-4.
- Karadağ F, Oğuzhanoğlu NK, Özdel O, Ergin Ş, Kaçar N (2010). Psöriyazis hastalarında psikodrama: Stres ve stresle baş etme. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 11(3); 220-7.
- Karagül A (2012). Manevi bakım, anlamı, önemi, yöntemi ve eğitimi "Hollanda Örneği". Dini Araştırmalar, 15(40).
- Kasapoğlu F (2017). Psikolojik danışma süreci ve maneviyat: Bir bütünleştirme arayışı. Hikmet Yurdu, 1(19);141-57.
- Kılınçer, H. (2017). Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Kozier B, Erb G, Berman A, Snyder SJ, Buck M, Yiu L, Stampler LL (2018). Fundamentals of Canadian Nursing. Concepts, Process, and Practice-Pearson. 1096-1119.
- Lambert NM, Dollahite DC (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. Family Relations, 55(4);439-49.
- Mahoney A, Cano A (2014). Introduction to the special section on religion and spiritüality in family life: Delving into relational spiritüality for couples. Journal of Family Psychology, 28(5);583-6.
- McEwen M (2005). Spiritüel nursing care. Holistic Nursing Practice, 19(41);161-8.
- McLellan TM (2016). Spiritüality in counselling: What helps and hinders therapists in integrating spiritüality into their counselling practice? (Doctoral dissertation, Adler School of Professional Psychology).
- Nazır T (2020). Pozitif psikoloji ve umut. Pozitif Psikoloji 365-93.
- Özmen M, Coşman Ö, Kökcü A (2016). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri. International Journal of Social Sciences and Education Research, 2(2);638-51.
- Pargament K (2011). Spiritüally integrated psychotherapy: Understanding and addressing the Sacred.
- Pargament KI (2007). Spiritüally Integrated Psychotherapy. New York, NY: The Guildford Press; 3-29.
- Potter G, Clarke T, Hackett S, Little M (2013). Nursing students and geriatric care: The influence of specific knowledge on evolving values, attitudes, and actions. Nurse Education in Practice, 13(5);449-53.
- Ryff CD, Singer B (2006). Know thyself and become what you are: a eudaimonic approach to psychological well-being. Journal of Happiness Studies, 9;13-39.
- Saygılı S (2016) Mutluluk Elimizde. İstanbul: Elit Yayınları 13-14.
- Summermatter A, Kaya Ç (2017). An overview of spiritüally oriented cognitive behavioral therapy. Spiritüel Psychology and Counseling, 2(1);31-53.
- Sue DW, Sue D (2008). Counselling the Culturally Diverse: Theory and Practice. John Wiley & Sons 21-7.
- Şahin Ş, Ökmen B, Kılıç A (2019). Sevgi eğitimi dersi alan öğrencilerin sevgi ve sevgi eğitimi dersine dair görüşleri. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 7(1);176-97.
- Şahin, Y (2017). Using spiritüel genograms in family therapies. Spiritüel Psychology and Counseling, 3(1);47-60.
- Şirin T (2019). Evli çiftlerin spiritüel iyi oluşları ile evlilik doyumları arasındaki ilişki. Ekev Akademi Dergisi, 77;389-410.
- Taylor PC, Medina M (2011). Educational research paradigms: From positivism to pluralism. College Research Journal, 1(1);1-16.
- Taylor EJ, Petersen C, Oyedele O, Haase J (2015). Spiritüality and spiritüel care of adolescents and young adults with cancer. In Seminars in oncology nursing, 31(3);227-41.
- Tönbül Ö (2019). Aile danışmanlığı sürecinde ve kuramlarında amaç oluşturma. Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 2(1);76-95.
- Tunç B, Totan T (2021). Aile yaşamında maneviyat: aile psikolojik danışmasında maneviyatın değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5(1);1-20.
- Walsh F (2012). Normal family processes: Growing diversity and complexity. New York: Guilford Press.
- Walsh F (2009). Integrating spiritüality in family therapy. In F. Walsh (Ed.), Spiritüel resources in family therapy, 2.Baskı:31-61, New York.
- White L, Duncan G, Baumle W (2011). Foundations of Basic Nursing, USA NY: Delmar Cengage Learning.
- Wiggins MI (2012). Religion and spiritüality in couples and families. J.D. Aten, K.A. O'Grady, ve E.L. Worthington (Ed.), The psychology of religion and spiritüality for clinicians using research in your practice, 303-329. New York.
- Yılmaz M (2011). Holistik bakımın bir boyutu: Spiritüelite, doğası ve hemşirelikle ilişkisi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(2);61-70.